

lar/kamu oyu organları-sivil toplum kuruluşlarınca) denetlenmesini sağlayan ve hakimlere rasyonel yargılama gücü sağlayan unsurlar olarak hukukun zenginleşmesine katkıda bulunmakta¹⁰; ilkelerin oluşum potansiyelini oluşturmaktadır. Yalnız gerekçe olgusunun toplumsal varlık ve etkinliği, yargı alanı dışında sosyal yaşamın diğer alanlarındaki gerekçeli yaşamının varlık derecesiyle de yakından ilintili olduğu unutulmamalıdır.

“Mukaddime”deki Barbar ve Uygur Toplumların Ahlaki Özellikleri Üzerine Düşünceler

Mustafa Koçak¹¹

GİRİŞ

Toplumsal yaşam süren insanların bir takım kurallara uygun biçimde yaşadıkları, başlangıçta aynı nitelikte sayılıp zamanla türleri birbirinden ayrılmış olan bu kuralların hukuk, din, görgü (muâşeret) ve ahlak biçiminde gruplara ayrıldığı bilinmektedir.

Bunlardan "ahlâk"ın karşılığı sözlüklerde "huy, karakter, mizaç, tabiat" olarak verilmektedir¹. Öte yandan ahlak, bir toplumda iyilik ve kötülük konusunda oluşan değer yargılarına göre yapılması ve yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallar bütünü biçiminde tanımlanabilir². Ahlak deyimi bazen, toplumda kabul edilip benimsenen ve insanların davranışını düzenleyen kuralları anlatmak için kullanılır.

Belli bir dönemde, toplumun hiç olmazsa çoğunluğunca benimsenen ve uygulanan ilkeler, ahlakın kapsamını meydana getirmektedir³.

İbn Haldun, bedevi/hazeri (barbar/uygar) yaşam biçimleriyle ahlaki değerler arasında sıkı bir ilişki görmekte, birinden ötekine geçişte bu değerlerin de değiştiğine dikkat çekmektedir. Düşünür, göçebe, tarımcı göçebe ve kırsal kesim halkının(bedeviler), uygar yaşam sürdürenlere(hazerilere) göre daha ahlâklı olduğu sonucuna varmaktadır. Ona göre iyi huylar edinme konusunda göçebelik ve kırsal yaşam, kentsel yaşamdan daha elverişlidir⁴.

Bu makalenin konusu İbn Haldun'un⁵ "Mukaddime"sinin ikinci bölümünde incelediği "bedeviler"nin, yani

* Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Bkz. Millî Eğitim Bakanlığı, Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1 A-E, MEB yay., Ankara 1995, s.56.

2 BİLGE, Necip, Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavramı ve Kuralları, 16. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.

3 GÜRİZ, Adnan, Hukuk Felsefesi, Dördüncü Baskı, AÜHF yay., Ankara 1996, s.13.

4 İBN HALDUN, Mukaddime I, Çev. Turan Dursun, 1. Baskı, Onur yay., Ankara 1977, s.299.

5 İbn Haldun (1332-1406). Asıl adı Abd al-Rahman İbn Muhammed olan İbn Haldun, İspanya'nın Seville kentinden göç eden yüksek sınıftan bir ailenin çocuğu olarak Tunus'ta doğmuştur. Ataları, Yemenli Araplardan olup İspanya'nın İslâm egemenliğine geçtiği ilk yıllarda (8'inci yüzyılda) İspanya'ya yerleşmiştir. İbn Haldun İktisat, hadis ve Arap dili ve edebiyatı ve aklı bilimlerde geniş bilgi sahibi olmuş, ayrıca çeşitli idari görevler olarak tecrübelerini arttırmıştır. Onun "sosyoloji ve tarih biliminin habası ve kurucusu" olarak anılmasına neden olan ünlü "Mukaddime" adlı eserini 1378 yılında tamamlamıştır. Daha sonra Tunus'taki kütüphanelerden de yararlanarak (Kitab-el İberî adlı tarihini dört yıl içinde bitirmiş, 1382 yılında gittiği hacdan dönüşünde Mısır'a yerleşmiş ve (Kadılar Kadısı) olmuştur. 17 Mart 1406 yılında Kahire'de ölen ve orada toprağa verilen İbn Haldun'un yaşam öyküsü konusunda daha geniş bilgi için bkz. Encyclopedia of Islam, C.III,(London:Luczac and Co. 1971), s. 825-831; ROZENTHAL, Franz, "İbn KHALDUN", New Catholic Encyclopedia, C.VII, (The Catholic University of America-Washington 1981), s.315-316; UNAT, Zakir Kadiri, "Önsöz", İbn Haldun, Mukaddime, C.I, MEB yay., İstanbul 1990, s.I-VI; FİNDİKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Metodoloji Nazariyeleri", İctimaiyat, C.II, 3. baskı, İÜİF yay., s.55-58; HASSAN, Ümmü, İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, 2.baskı, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul 1998, s.122, dn.52; İBN HALDUN, Mukaddime, Çev. Turan Dursun, C.I, Onur yay., Ankara 1977, s.36 vd.; Encyclopedia Britannica, C.XI, İbn Khaldun maddesi; İBN HALDUN, Mukaddime, Hazırlayan Süleyman ULUDAĞ, C.I, İstanbul 1982, s.17-68.

10 Bilimsel görüşlerin/soyut kuralların olaya ve kişiye uygulanması halinde beliren sakıncalar karşısında gerekli değişim ihtiyacı belirlediği; ve bunun en belirgin kanıtına da Prof. N. Kunter'in eserinde tanık olunmuştur.

"barbarlar"ın ve dördüncü bölümde incelediği "hazeri" toplumların ahlaki özellik ve niteliklerine ilişkin görüşlerini incelemektedir.

I- İBN HALDUN DÜŞÜNCESİNİN İKİ TEMEL KAVRAMI: BEDEVİLİK VE HAZERİLİK

İbn Haldun, toplum biçimlerini "bedevilik" ve "hazerilik" olmak üzere ikiye ayırmakta bunlardan bedevilerin, övülmesi gereken ahlakî meziyetlere sahip olduğunu ileri sürmektedir. Hukuk felsefesi açısından "değer ahlaki", birbiriyle çatışan değerler arasında hangisinin diğerine oranla daha üstün olduğu konusunda bir yargıda bulunmak amacına hizmet eder⁶. İbn Haldun, bedevilerin hazerilere göre ahlaken daha üstün vasıflara sahip olduğunu söylemekle birbiriyle çatışan iki ahlak anlayışı arasında bir değer hükümü vermekte ve bedevilerin ahlaki değerlerini yüceltmektedir.

Bedevi ve hazeri toplumların ahlaki durumları ele alınmadan önce, İbn Haldun'a özgü "bedevî" ve "hazerî" kavramlarının açıklanması gerekir. Düşünür bedevi kavramını, "ilkel" toplumlar için kullanmaktadır. "Bedevilik", sadece göçebe yaşam biçimini değil, uygar yaşam öncesi tüm toplum biçimlerini kapsamaktadır⁷. İnsanın sınırlı ve gerekli ihtiyaçlarını tatmine

yöneldiği toplumların tümü bedevi toplumlardır. Bu anlamda bedevilik, çöllerde dolaşan ilkel insanların yanı sıra, dağlarda ve mağaralarda, küçük köy ve kasabalarda yaşayan insanları da içine almaktadır⁸. Ekonomik dayanak açısından bakıldığında bedevilikte, tarım ve çobanlık faaliyetleriyle veya bunlardan herhangi biriyle uğraşmak esastır. Bu nedenle bir kültür aşaması olarak bedevilik "uygarlık"la ya da şehirlerdeki lüks, ileri teknik beceriler vs. ile karakterize edilen kültür ile karşılaştırılabilir.

"Hazerî"lik sözcüğü ise Mukaddime'de, "uygarlık" karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda hazerilik (uygarlık), sadece büyük kentlerdeki yerleşik yaşamı değil, fakat uygarlığın özelliklerine uygun yaşam biçimi sürdürülmesini ifade eder. Bu da, lüks üretim ve tüketime yönelme, karmaşık nitelikte bir sanatın yaratılması ve lüks derecede sofistike ilimlerin bilinmesidir⁹.

İbn Halduncu düşünce açısından bu zorunlu kavramsal açıklamalardan sonra yazarın bedevi/hazeri yaşam-ahlak ilişkisi konusundaki düşüncelerine açıklık getirilebilir. İbn Haldun, bedevi/hazeri yaşam biçimleri ile ahlaki değerler arasında sıkı bir ilişki görmektedir. Düşünür, göçebe, tarımcı

göçebe ve kırsal kesim halkının (bedeviler), uygar yaşam (hazeri) sürdürenlere göre daha ahlâklı olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre, iyi huylar edinme konusunda, göçebelik ve kırsal yaşam, uygar yaşamdan daha elverişlidir¹¹.

Bilindiği gibi ahlak anlayışı zaman ve mekan değişkenlerine göre farklılıklar gösterir. Aynı zaman diliminde farklı coğrafyalarda yaşayan insanların ahlaki değerleri aynı olmayacağı gibi, aynı topraklarda farklı zaman kesitleri içinde yaşayan insanların değer yargılarında da farklılıkların bulunacağı kuşkusuzdur. Başka bir ifade ile ahlak, belli bir ülkede, belli bir dönemde toplum üyelerinin çoğunluğu tarafından benimsenen ve sosyal olarak nitelendirilebilecek bir anlayışı deyimler¹². İbn Haldun'un incelediği, 13-14 ncü yüzyıllar Kuzey Afrika mekânında yaşamış bedevi ve hazeri toplumların çoğunluğunca kabul görmüş olan sosyal ahlaklarıdır.

II- AHLAKIN SEBEP-SONUÇ İLİŞKİLERİ İÇİNDE DETERMİNİST SÜREÇTE AÇIKLANMASI

İbn Haldun, sebep-sonuç ilişkisiyle zincirleme gelişen determinist süreci bütün yönleriyle ele almış, "diyalektik" terimi kullanmadan tarihin diyalektikindeki kanunlulukları ortaya çıkarmak

amacına yönelmiştir. Düşünür, kaynakları bilimsel eleştirilerden geçirdikten sonra elde ettiği verileri somut gözlemleriyle sentezleştirerek metodunu ve toplum-siyaset teorisini kurmuştur¹³.

İbn Haldun'un tüm Mukaddime boyunca sürdürdüğü bu yöntemi, bedevi/hazeri toplumların ahlaki yapılarını ortaya koyarken de izlediği görülmektedir. Ona göre, iyi huylar edinme konusunda göçebelik ve kırsal yaşam, kentel yaşamdan daha elverişlidir¹⁴. Düşünüre göre bunun nedeni, çölde, kırdaki insanların sadece zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde kazanabilmeleri, zenginliğin yol açtığı lüks yaşamın çekiciliklerine yönelmemiş olmalarıdır. Çölde-kırdaki yaşayıp doğa ile iç içe ilkel yaşam sürenler de kazanç elde etmeye yönelmekle birlikte, bunların kazançları bolluk ve zenginlik ölçüsünde olmayıp, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadardır¹⁵. Bedevilerin azla yetinmeleri ahlaki açıdan belki "kanaatkârlık" olarak da ifade edilebilir. Ancak buradaki aza kanaat olgusu, ferdin kendi iradesiyle ulaştığı bir ruh enginliği olmayıp zorunlulukların, determinist bir sürecin eseridir.

İbn Haldun'a göre, zenginlikle birlikte gelen lüks yaşam, insan ahlakını bozucu, onları doğallıktan uzaklaştıran ortamın yaratıcısıdır¹⁶. Zenginliğin

6 Mukaddime'nin değişik yayınevleri tarafından basılmış Türkçe çevirileri için bkz. dn.(1).

7 GÜRİZ 1996, s.15.

8 "Bedevi hayat tarzının ekonomik dayanağı, belirli üretim yordamlarına bağlı olmak biçiminde kendini göstermektedir. Bedevilikte, tarım ve çobanlık faaliyetlerinde, yada bunlardan herhangi bir tanesiyle uğraşmak esastır". Bkz. HASSAN 1998, s.227. Ayrıca bkz. KOÇAK, Mustafa, "İbn Haldun'da Devlet ve Toplumun Dönüşmel Özellikleri", Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 2, sy. 2, Kocaeli 1998-1999, s.465-468.

9 İBN HALDUN 1990, I, s.297-298. Ayrıca bkz. AKAD, Mehmet-VURAL DİNÇKOL, Bihterin Genel Kamu Hukuku, Genişletilmiş İkinci Basım, Der yay., İstanbul 2002, s.68-69.

10 HASSAN 1998, s.225.

11 İBN HALDUN 1977, I, s.299.

12 GÜRİZ 1996, s.14.

13 HASSAN 1998, s.154.

14 İBN HALDUN 1977, I, s.299.

15 İBN HALDUN 1977, I, s.299.

16 Bazı yazarlar tarafından, "Şehir/uygar yaşamının insan ahlakını bozduğu" yolundaki görüşleriyle İbn Haldun'un (1332-1406) Rousseau'yu (1712-1778) hatırlattığı, bu konuda iki düşünür arasında düşünsel bağlantı kurulabileceği ileri sürülmüştür. Örneğin Hilmi Ziya Ülken (Bkz. İslam Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş, Ülken yay, İstanbul 1995, s.258.), Ayferi Göze (Bkz. Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 9.Baskı, Beta yay., İstanbul 2000, s.100,101), Turan Dursun (İBN HALDUN, Mukaddime I, Çev. Turan Dursun, 1. Baskı, Onur yay., Ankara 1977, s.12-13), Cemil Sena (Filozoflar Ansiklopedisi, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s.14) bunlar arasındadır. Ümit Hassan, İbn Haldun'un pek çok düşünürle kıyaslandığına, karşılaştırıldığına ve benzetmelere konu olduğuna işaret ederek bunlar arasında Rousseau'nun da bulunduğu yazmaktadır. Bkz. HASSAN 1998, s.40, 42.

ölçüsü, insanların "değişik tat ve çekiciliklerin kaynaklarını ve yollarını elde etmeye yetecek kadar"lık miktardır. Bu durumu formüle etmek gerekirse bolluk, zenginlik ve lüks yaşam "sebep"tir, "sonuç" ise ahlakın bozulmasıdır. Böylesi bir yaşam şehirlerde bulunur.

İbn Haldun, şehir ile kenti de ayrı kavramlar olarak ele alır. Ümit Hassan, iki kavram arasındaki farklılığı şöyle açıklamaktadır:

"Yerleşikliğe geçmemiş bedeviler, göçebe-orta barbarlık- düzeyinde yaşadıkları sonradan yerleşikliğe geçtiklerinde bedevilik özellikleri kaybolmayacaktır. Tarihsel gelişimin hazırladığı kent oturluğu bir kez sağlandıktan sonra, bu kent hem kendi gelişmesini yürütür hem de çevre göçebeleri kente davet eder. Böylelikle, yukarı barbarlığın kenti uygarlığa geçiş birimi olmuştur. Kentin kendi iç ekonomik ve sosyal koşulları ile dış koşulların çevrelediği ortam uygarlığa doğru gidişi hızlandırmış, bu da bizzat kentin şehir niteliği kazanmasını, uygarlık birimi olmasını hazırlamıştır."¹⁷

Özetlemek gerekirse İbn Haldun'un sosyal-siyasal kuramında kent, bedevilikten hazeriliğe geçişte bir ara dönemi ifade etmektedir. Bu durumda "uygarlık", salt büyük kentlerdeki yerleşik yaşamı değil, uygarlığın özelliklerine uygun yaşam biçiminin sürdürülmesini anlatmaktadır. Uygarlığın temel göstergeleri ise, lüks üretim ve

tüketime yönelme, karmaşık nitelikte bir sanatın yaratılması ve lüks derecede sofistike ilimlerin bilinmesidir¹⁸.

İbn Haldun'a göre uygar yaşam sürenler, "çeşitli çekiciliklerle, bolluğamutluluğa ilişkin şeylerle iç içe buldukları, dünyalığa yöneldikleri ve dünyanın çeşitli tatlarında alabildiğine kendilerini kaptırdıkları için, özbenlikleri kirlenmiştir(...) Öyle zaman olur ki, bunların utanma izleri silinip gider(...)Bunların çoğunu, bir araya gelip toplandıkları sırada, büyüklerinin ve saygı gösterilmesi gerekenlerinin yanında bile, çirkin sözler söyler bulursun. Konuştukları çirkin sözler bir utanma engeline çarpmaz"¹⁹.

İbn Haldun'un sosyal-siyasal kuramındaki ilkel yaşamdan uygar yaşama geçiş süreci yeniden hatırlanırsa; her şeyden önce bedevilik, şehirlerin ve uygar yaşamın aslıdır. Bütün insanlar hazeri hayat yaşamadan önce bedevilik devresini geçirirler. Zenginlik ve lüksün bulunduğu şehir yaşamının temelinde bedevi yaşam biçimi vardır²⁰. Bedeviliğin sertliği, uygar yaşamın inceliklerinden öncedir. Bedevinin amacı uygarlaşmaktır ve gelişme seyri uygarlaşmaya doğrudur. Bedevi, özlemine duyduğu bu uygar yaşama çalışarak ulaşacaktır²¹. Uygur yaşamda ulaşılan zenginlik ve lüks ise insan ahlakını bozmaktadır. Aynı anda varlıklarını sürdüren bu iki yaşam biçimi arasında determinist bir süreç izleyerek insanlar birincisinden diğerine

doğru yol alırlar ve her iki yaşam biçiminin belirlediği toplumsal ahlakı da zorunlu olarak yaşarlar.

Bu determinist süreç bedevilerin İbn Haldun'un ahlaki davranışlar olarak övgüye değer bulduğu diğer davranış ve yaşam biçimleri için de geçerlidir. Kısaca bunlarla ilgili birkaç örneğe bakmak yararlı olacaktır. Bunlardan birisi "yardımlaşma"dır. İlkel yaşam sürenlerde yardımlaşma duyguları oldukça güçlüdür. Çünkü; "Yardımlaşma ve birbirini korumaya hizmet eden" kan bağı, çöller ve sahraların ıssız köşelerinde ilkel bir yaşam süren Araplar ve onların benzerleri olan kavimler arasında korunması, "onların zor geçinmelerinden, darlık içinde yaşamalarından ve yurtlarının ekonomik durumundan ileri gelmiştir ki zaruret ve ihtiyaç onları bu tarzda yaşamaya mecbur etmiştir..."²². Özetle, bedevileri yardımlaşmaya iten ahlaki bir iç hesaplaşmadan çok darlık içinde yaşam sürdürmek, zorunluluk ve gereksinimlerin zorlamasıdır.

Bedeviler, şehir-uygar yaşam süren hazerilere göre "şerefli" ve "asil"dir. Düşünürü göre asalet; soyun sürekli olarak korunmuş olması, açık ve belli olmasıdır²³. Şeref ve asalet, ahlaki açıdan iyi meziyetlerse, bu meziyetler de doğal yaşam içinde güçlü bir biçimde yaşamaya devam eder. İbn Haldun'a göre insanlar şeref ve asaleti, kavim ve nesilleri arasında saygı kazanmış şerefli baba ve atalara sahip olmakla ka-

zanır. Bu babaların çocukları da, ancak onların fazilet ve üstünlükleri sayesinde şeref kazanırlar²⁴.

Kırsal yaşamı sürdüren insanların soyları da temizdir. Bu insanların "soylu" olmak gibi bir meziyeti vardır. Çünkü çöl "darlık ve kıtlık yöresidir. O yüzden kıtlık ve sıkıntı, çöl insanları için alışlagelen doğal bir şey olmuştur. Kuşakları, bu yaşam içinde büyüüp yetişmiştir. Bu yaşam giderek mayalarına yerleşmiş bir nitelik durumuna dönüşmüştür. Öylesine ki, başka topluluklardan hiç biri onlara varıp da, onların sıkıntılarını paylaşmaz. Ve hiçbir topluluk onlarla uzlaşmaz. İşte bu nedenle onların soylarının karışmayacağına ve bozulmayacağına güvenilebilir"²⁵.

Uygur yaşam biçiminde ise bu ahlaki meziyeti bulmak güçleşir. İbn Haldun'a göre "şehirlerde yaşayarak şehirlerin yabancı kalabalıkları ile karışmış oldukları için, onlar bu asaleti kaybetmişlerdir. Yalnız bunların kalplerinde bu asaletin hülyası baki kalmış olduğundan, kendilerini bu eski asaletli sülalelerden sayarlar"²⁶.

İbn Haldun "gözü peklik", "bahadırılık" ve "yiğitlik" gibi meziyetlerin göçebelerde bulunabileceğini söyler. Düşünürü göre, kavimlerin üstün gelmeleri atılganlık ve bahadırılık ile olduğundan, bu kavimlerden hangisi daha göçebe ve daha vahşi yaşayışa alışmış ise o kavim, sayıları, güçleri ve yardımcılarının birbirine denk olma-

17 HASSAN 1998, s.289.

18 HASSAN 1998, s.225.

19 İBN HALDUN 1977, I, s.299.

20 İBN HALDUN 1990, I, s. 309.

21 İBN HALDUN 1990, I, s.308.

22 İBN HALDUN 1990, I, s.326.

23 İBN HALDUN 1990, I, s.327.

24 İBN HALDUN 1990, I, s.337-338.

25 İBN HALDUN 1977, I, s. 311; İBN HALDUN 1990, I, s.327.

26 İBN HALDUN 1990, I, s.340.

ları durumunda, diğer kavimlere üstün gelmeleri gerçeğe daha yakındır²⁷.

Düşünür, "atılganlık", "yiğitlik" ve "kahramanlık" gibi meziyetlerin uygur yaşam süren topluluklarda oldukça zayıfladığını, bunun sebebinin, uygur yaşam koşullarının insanların göçebe yaşamdaki gibi bizzat çalışmalarını gerektirmemesi olduğunu ileri sürer. İbn Haldun'a göre, zaman içinde göçebe yaşamın sertliği kaybolur, asabiye, atılganlık ve yiğitlikleri zayıflar, uygur yaşam biçimi giderek onların doğaları haline gelir. Kendilerinden sonra gelenler artık atılganlık, kahramanlık gibi özelliklerini kaybederler. Genişlik, bolluk ve rahatlıkları ölçüsünde yok olup gitmeye mahkum olurlar²⁸.

İbn Haldun, bu iki farklı yaşam biçimini ve iki farklı toplumsal yapıyı ahlaki açıdan karşılaştırırken bedevilerin iyi alışkanlıklar edinmeye şehirde yaşayanlardan daha yatkın olmalarının, zenginlik ve lüks yaşam dışında başka bir nedenine de işaret eder. Başlangıçta insan nefsi, doğal hali ile, karşılaştığı her tür iyi-kötü etkiyi almaya hazırdır. Henüz iyiyi kötüden, kötüyü iyiden ayırabilecek ölçütleri yoktur. İnsan nefsi, iyi ve kötü huylardan hangisini ne kadar önce alırsa, öbüründen o kadar uzaklaşır ve diğer

huyu alışkanlık edinmesi o ölçüde güçleşir. Öyleyse, iyiliğe yönelen kişi, iyiliğe ilişkin şeyleri önce edinir ve iyilik eğilimi kendisinde bir alışkanlık durumuna gelirse, kötülükten uzaklaşır. İbn Haldun'un dili ile "artık kötünün yolu ona zor gelir. Tıpkı bunun gibi, kötülüğe yönelmiş kişi de, kötülüğe ilişkin şeyleri önce edinirse, ona iyinin yolu zor gelir"²⁹.

Özetle; zenginlik ve lüks hazeri (şehir) yaşamında bulunur, bu yaşamın temelinde göçebeliğin sertliği yatmaktadır³⁰, şehir yaşamı iyiliğin kötülükten uzaklaşmasının son noktasıdır³¹, yardımlaşma ve dayanışma gibi ahlaki meziyetler bedevilerde çok daha güçlüdür³², "bedeviler" "hazeriler"e göre "hayır ve iyiliği kabule daha yakın" olurlar³³, "şehir ahalisi(hazeriler) her çeşit lezzetler, bolluk ve genişlik içinde yaşamaya alıştıkları, dünyanın ve kendi arzu ve heveslerinin düşkünlü oldukları için şehirlilerin fena ve bozuk bir çok huy ve kötülükleriyle nefislerini lekelerler"³⁴, "vahşi hayvanlar gibi kaba kılıklı olmaları ayrık tutulursa, onlar kötü ahlaktan uzak buldukları için "hak ve hakikati" çabuk kabul ederler ve hayrı kabule hazır bir haldedirler³⁵. Bedeviler hazerilere göre daha yiğit ve yürekli (şecaatli)³⁶; güçlü, kendine güvenen, yardım istendiğinde

yardıma koşan, silah kullanmada becerikli³⁷, akrabalık bağına önem veren, akrabalık bağları güçlü ve akrabalının başına bir kötülük geldiğinde ona engel olmaya çalışırlar. İnsanlarda doğal olarak var olan bu dayanışma duygusu göçebeler arasında çok güçlüdür³⁸. İbn Haldun düşüncesinde her iki toplumsal yaşam biçimi de aynı anda birlikte vardır. Sadece insanlar bu yaşam biçimlerinin birinden (bedevi) diğerine (hazeri) geçerler. Bu toplumsal hareketlilik sürekli olarak sebep-sonuç ilişkisi içinde kendini tekrarlar.

III- ZORUNLU DAVRANIŞLARIN AHLAKİLİĞİ SORUNU

Görüldüğü gibi İbn Haldun, doğa olaylarının dışında sebep-sonuç zincirlemesi determinist sürecin toplumsal olaylarda da aynı gelişmeyi gösterdiğini³⁹ ortaya koymaktadır. Mukaddime'nin bütün bölümlerinde sosyal olaylar, nitelik ve özelliklerinin türdeşliğine göre ayrılmakta, sınıflandırılmakta ve çözümlenmektedir. İbn Haldun sonuçta, sosyal olayların kanunluklarla belirlendiği görüşüne varmaktadır⁴⁰. Olaylardan meydana gelen gerçeklik hem tarihte, hem toplumda ve hem de siyaset alanında aynıdır⁴¹.

İbn Haldun'un olayları açıklamada izlediği yöntemiyle modern determi-

nizm⁴² arasında büyük ölçüde benzerliklerin bulunduğu söylenebilir. Gerçekten modern determinizm anlayışına göre, yeryüzündeki tüm olaylar birbirine bağlıdır. Modern determinizmin temel ilkesi, olayların birbirini belli etmesi, birbirinin neden ve sonucu olması düşüncesidir. Her olay nedenlerle izah edilir. İnsanın karar ve hareketleri de birer olay oldukları için, kendilerinden önceki maddi ve manevi olayların sonucu sayılmak gerekir. Modern determinizme göre, diğer olaylarda varlığı kabul edilen determinizmi insan olaylarında reddetmek için sebep yoktur⁴³.

Ahlakin sebep-sonuç ilişkisi içinde ve determinist bir süreç biçiminde açıklanması, bir soruyu da beraberinde getirmektedir. Bedeviler dışardan ahlaki gibi görünen davranış biçimlerini, içinde buldukları ekonomik-sosyal koşulların sonucu olarak, sebep-sonuç ilişkisiyle gelişen determinist bir süreçte sergiliyorlarsa o zaman bu davranışların ahlaki olduğu savı ileri sürülebilecek midir?

Ahlaka uygun görünen bir davranışın her zaman ahlâki sayılamayacağı, bu davranışın ancak manen de ahlaktan çıkıyorsa ahlâki olabileceği⁴⁴ hatırlandığında, zorunluluk nedeniyle be-

27 İBN HALDUN, I, s.351.

28 İBN HALDUN 1990, I, s.356-357.

29 İBN HALDUN 1990, I, s.309; İBN HALDUN 1977, I, s.298.

30 İBN HALDUN 1990, I, s.308,309.

31 İBN HALDUN 1977, I, s.299.

32 İBN HALDUN 1990, I, s.326.

33 İBN HALDUN 1990, I, s.311.

34 İBN HALDUN 1990, I, s.310.

35 İBN HALDUN 1990, I, s.385.

36 İBN HALDUN 1990, I, s.314.

37 İBN HALDUN 1990, I, s.315.

38 İBN HALDUN 1990, I, s.323,324.

39 ÜLKEN, Hilmi Ziya. İlim Felsefesi I, Eğitim Fakültesi yay., Ankara 1969, s. 269; HASSAN 1998, s. 154.

40 Bkz. İBN HALDUN 1990, I, s.432-434.

41 HASSAN 1998, s.157.

42 "Tabiiatta bütün olaylar arasında sıkı bir nedensellik bağının mevcut olduğu fikri modern bilime aittir. Eskiçağda Yunanlılar yıldızların hareketinde matematik bir düzenin varlığını savundukları halde, diğer fizik olayların ancak kısmen nedensellik kanunları tarafından düzenlendiğini zannediyorlardı." Bkz. GÜRİZ 1996, s.93.

43 GÜRİZ 1996, s.94.

44 ÇAÇIL, Orhan Münir, Hukuka ve Hukuk İlimine Giriş, İÜHF yay., İstanbul 1971, s.60.

devilerin ahlaka uygun gibi görünen davranışlarının, gerçekte ahlaki olup olmadığı her zaman sorgulanabilecektir. Çünkü, eğer insanın eylem ve hareketlerinin dinamiği salt ahlak yasası karşısında duyulan saygı ise, salt vicdanın emrini yerine getirmek kaygısı ile hareket ediliyorsa, görev duygusunun sevki ile göreve uygun bir davranış gösteriliyorsa ahlaki hareket ediliyor demektir. Eğer gerçekten ahlak zorla meydana getirilemezse (istih-sal)⁴⁵ bedevilerin ekonomik ve sosyal şartların sebep-sonuç ilişkisiyle zincirleme gelişen determinist süreçte ortaya çıkan ahlaka uygun davranış biçimlerine, sadece dış görünüşe bakarak ahlaki demek ne derece uygun olacaktır?

Öte yandan, Mukaddime'de yer alan bedevi/hazeri toplumların ahlaki değerlerine ilişkin düşüncelere yöneltilebilecek böylesi bir eleştiri, ancak günümüz bilimlerinin ulaştığı bu noktada olası görünmektedir. Halbuki, dikkate alınması gereken, İbn Haldun'un sosyal-siyasal düşüncelerini ortaya koyduğu dönemin özellikleridir. Mukaddime, İslâm uygarlığının altüst oluşlarının yaşandığı bir çağın - 14 ncü yüzyılın- ürünüdür ve o dönemde tasnif (classification) bilimi değil, birikim (accumulation) bilimi geçerlidir. Ahlak da dahil, neredeyse tüm bilimlerin o çağda teoloji ile iç içe bulunduğu hatırlandığında İbn Hal-

dun'un çağının düşüncesinin çok ilerisinde bulunduğu kolaylıkla anlaşılır. O derece ki, belki de Machiavelli için söylenenler, İtalyan yazardan bir asrı aşkın bir zaman önce yaşamış olan İbn Haldun için söylenebilir. Leo Strauss, Machiavelli için şöyle demektedir⁴⁶:

"Machiavelli, klasik siyaset felsefesini ve bununla birlikte, sözcüğün geniş anlamında tüm geleneksel siyaset felsefesini bütünüyle gereksiz bularak reddetmektedir: Klasik siyaset felsefesi, "insan nasıl yaşamalıdır?"⁴⁷ sorusundan hareket eder; oysa, sosyal düzendeki adalet sorununa doğru çözümlü bulabilmenin yolu, "insanlar gerçekte nasıl yaşıyorlar?" sorusundan hareket etmeyi gerektirmektedir."

İbn Haldun barbar ve uygar toplumların ahlaki özelliklerini ele alırken "insan nasıl yaşamalıdır?" sorusunu karşılayan dininin verilerini referans noktası olarak göstermemekte, "insanlar gerçekte nasıl yaşıyorlar?" sorusunun cevabını aramaktadır. Bunu yaparken de o, düşüncesini gerçekçilik temeline dayanan, gözlemlerden ve rasyonel eleştirilerden geçen kaynaklardan veri alan, süreklilik ve değişme olgularını kavramaya yönelik, sebep-sonuç dinamiği ile işleyen bir kavrayışla belirleyerek⁴⁸, Machiavelli'den çok önce ortaçağ düşüncesiyle bağ koparmayı başarmıştır, denebilir. Başka bir anlatımla İbn Haldun'un, barbar

ve uygar toplulukların ahlaki özelliklerini incelerken bilimi teolojiden kurtarma yolunda temel bir aşamayı gerçekleştirdiği, bu açıdan modern düşüncenin de öncülüğünü yaptığı görülmektedir.

SONUÇ

Toplum biçimlerini "bedevilik" ve "hazerilik" olmak üzere ikiye ayıran İbn Haldun, bunlardan bedevilerin, övülmesi gereken ahlaki meziyetlere sahip olduğunu söyleyerek iki farklı ahlak anlayışı arasında bir değer hükmü vermektedir (değer ahlaki). Ona göre, zenginlikle birlikte gelen lüks yaşam, insan ahlakını bozucu, onları doğallıktan uzaklaştırıcı ortamın yaratıcısıdır. Düşünür, aynı anda var olan iki değişik yaşam biçimi arasındaki ahlaki farklılığa, Mukaddime'de işlediği diğer konularda olduğu gibi, kaynakları bilimsel eleştirilerden geçirdikten sonra elde ettiği verileri somut gözlemleriyle de sentezleştirerek ulaşmaktadır.

İbn Haldun düşüncesinde "kent" ile "şehir" de farklı iki kavram olarak ele alınmakta, kent, bedevilikten hazeriliğe geçişte bir ara dönemi ifade etmektedir. Kentin şehir niteliği kazanması, uygarlık birimi olmasına bağlıdır. Bu durumda "uygarlık", salt büyük kentlerdeki yerleşik yaşamı değil, uygarlığın özelliklerine uygun yaşam biçiminin sürdürülmesini anlatmaktadır. Uygarlığın temel göstergeleri ise, lüks üretim ve tüketime yönelme, karmaşık nitelikte bir sanatın yaratılması ve lüks derecede sofistike ilimlerin bilinmesi-

dir. İbn Haldun'a göre böylesi bir uygar yaşam insan ahlakını bozucu, erozyona uğraticı niteliklere sahiptir.

Mukaddime'de bedevi ve hazeri ahlak değerlerinin sebep-sonuç ilişkisi içinde ve determinist bir süreç biçiminde açıklanması, bir soruyu da beraberinde getirmektedir. Bedeviler dışarıdan ahlaki gibi görünen davranış biçimlerini, içinde buldukları ekonomik-sosyal koşulların sonucu olarak, sebep-sonuç ilişkisiyle gelişen determinist bir süreçte sergiliyorlarsa o zaman bu davranışların ahlaki olduğu savı ileri sürülebilir midir? Ahlaka uygun görünen bir davranışın her zaman ahlaki sayılamayacağı, bu davranışın ancak manen de ahlaktan çıkıyorsa ahlaki olabileceği hatırlandığında, zorunluluk nedeniyle bedevilerin ahlaka uygun gibi görünen davranışlarının, gerçekte ahlaki olup olmadığı her zaman sorgulanabilecektir. Ancak, iki farklı toplumun genel karakteristiklerini, davranış biçimlerini ve bu toplumları o şekilde davranmaya iten sosyal-ekonomik sebepleri inceleyen ve sonuçlar çıkaran bir eserde bu soru merkezi bir konumda olmayacaktır.

Sonuç olarak İbn Haldun, sadece bedevi ve hazerilerin ahlaki değerlerine ilişkin tespitlerine ulaşırken izlediği yöntemle bile, "insanlar nasıl yaşamalı?" sorusunu, "insanlar nasıl yaşıyorlar?" sorusuyla değiştirmiş, böylece ortaçağ düşüncesiyle bağlı keserek modern çağın kapısını aralamış bir düşünür olma yargısını hak etmiş görünmektedir.

45 ÇAĞIL 1971, s.61.

46 STRAUSS, Leo, "Tabii Hak ve Tarih", Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Dost yay., Ankara 2000, s.277.

47 Vurgular bize aittir (M.K.)

48 HASSAN 1998, s.195.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKAD, Mehmet-VURAL DİNÇ-KOL, Bihterin 2002. Genel Kamu Hukuku, Genişletilmiş İkinci Basım, Der yay., İstanbul.

DURSUN, Turan 1977. "Çevirenin Önsözü", İBNİ HALDUN, Mukaddime I, Çev. Turan Dursun, 1. baskı, Onur Yay., Ankara.

BİLGE, Necip, 2002. Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram ve Kuramları, 16. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.

ÇAĞIL, Orhan Münir, 1971. Hukuka ve Hukuk İlimine Giriş, İÜHF yay., İstanbul.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, 1961. "Metodoloji Nazariyeleri", İçti-maiyat, C.II, 3. bası, İÜİF yay.İstanbul.

GÖZE, Ayferi 2000. Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 9. Bası, Beta Yay., İstanbul.

GÜRİZ, Adnan, 1996. Hukuk Felsefesi, Dördüncü Baskı, AÜHF yay., Ankara.

HASSAN, Ümit 1998. İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul.

İBNİ HALDUN 1977. Mukaddime I, Çev. Turan Dursun, 1. baskı, Onur Yay., Ankara.

İBNİ HALDUN 1990. Mukaddime I, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul.

KOÇAK, Mustafa 1998-1999. "İbn Haldun'da Devlet ve Toplumun Dönüşsel Özellikleri", Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 2, sy. 2, Kocaeli s.452-456.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, 1995. Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1 A-E, MEB yay., Ankara.

ROZENTHAL, Franz, 1981. "İbn KHALDUN", New Catholic Encyclopedia, C.VII, (The Catholic University of America-Washington).

SENA, Cemil 1976. Filozoflar Ansiklopedisi, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul.

STRAUSS, Leo, 2000. "Tabii Hak ve Tarih", Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Dost yay., Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1969. İlim Felsefesi I, Eğitim Fakültesi yay., Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya 1995. İslâm Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş, İkinci Baskı, Ülken Yay., İstanbul.

"Hukuk Kültürü" Kavramının Problemleri

Murat Yüksel¹

Giriş

"Hukuk kültürü" kavramı ilk kez Amerikan hukuk sosyoloğu Lawrance Friedman tarafından ortaya atılmış ve 1960 yılından günümüze kadar onun tarafından yoğun bir şekilde incelenmiş ve tartışılmıştır. Burada genel olarak kültür kavramının problemleri ile, Friedman tarafından çeyrek yüzyıldan fazla bir süredir kullanılan "hukuk kültürü" kavramına, bu kavramın değişik formüllerine ve bunların uygulamalarına ilişkin problemler incelenmiştir. Yine burada karşılaştırmalı hukuk sosyolojisi içindeki "hukuk kültürü" kavramına karşı ileri sürülen itirazlar ve bu itirazlara karşı ileri sürülen savunma çabalarının incelenmesi üzerinde de durulmuştur.

"Hukuk kültürü" kavramının temel problemleri, ilk olarak "hukuk kültürü" kavramının tanımına, ikinci olarak "hukuk kültürü" kavramının çeşitliliklerine ve onların ilişkilerine, üçüncü olarak "hukuk kültürü" mekanizmasına ve nedensel öneme ilişkin problemler ve son olarak "hukuk kültürü" kavramının açıklayıcı önemine ilişkin problemlerdir. Bu problemlerin analiz edilmesi mukayeseli hukuk sosyoloji-

sinin analitik çerçevesini belirlemek açısından son derece önemlidir¹.

1. Kültür Kavramının Problemleri

Kültür kavramının temel problemi, kavramın tanımına ilişkin belirsizliktir. Diğer bir deyişle sorun, kavramın açık bir şekilde tanımlanamayışındaki zorluktur. Kültür kavramının tarihi kullanımı, Kroeber ve Kluckhohn (1952) ile Williams'ın (1958-1976) eserlerinde görülebilir. Kültür, bir işleme sürecinin adı olarak başlangıçta ürün yetiştirimi ve zihin yetiştirimine doğru anlamını genişleterek özellikle Amanca ve İngilzcede 17. Yüzyılın sonlarında belirli bir halkın yaşam biçimi demek olan bir tin konfigürasyonunun ya da genellemesinin adı olmuştur. Herder, kültür kavramını ilk olarak her çeşit tekil anlamdan ya da bugün söylediğimiz biçimiyle uygarlığı tek çizgili anlam olmaktan kurtararak bilinçli bir ayrımla anlamlı bir çoğulluk olarak kültürleri kastetmek üzere kullanılmıştır. Daha sonra kültür kavramı, özellikle 18.Yüzyıl'da antropolojinin gelişmesiyle geniş çoğulcu bir kavram olarak bütüncül ve ayrı bir yaşam biçimini ifade etme özelliğini

¹ Dr. Murat Yüksel, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ David Nelken, Comparing Legal Cultures: An Introduction, Ed. David Nelken, Comparing Legal Cultures, Vermont 1997, p. 15.